

**Мр Николина Љепава, психолошкиња,
магистар електронског пословања
Удружење грађана РОДИТЕЉ, Београд**

**РЕАЛНО ЗЛОСТАВЉАЊЕ У ВИРТУЕЛНОМ ОКРУЖЕЊУ:
ПРЕВЕНЦИЈА И ИНТЕРВЕНЦИЈА У СЛУЧАЈЕВИМА
ЗЛОСТАВЉАЊА ДЕЦЕ НА ИНТЕРНЕТУ**

Резиме

Нове технологије и развој Интернета донели су нове изазове у свим сферама друштва. Изузетак, нажалост, није ни насиље које је прешло границе физичког окружења и проширило се у виртуелно, нарочито код деце и младих. Специфичности комуникације у виртуелном окружењу, гледано кроз призму важности коју млади придају свом виртуелном идентитету и репутацији, чине овај вид злостављања све распрострањенијим и врло опасним по психолошку добробит жртве злостављања. Сајбер злостављање је код младих најраспрострањеније у виду вршњачког злостављања. Углавном га спроводи особа из социјалног окружења жртве, која или жртву лично познаје, или то ради у договору са неким ко жртву познаје. Осим тога, деца могу бити и жртве непознатих сајбер насилника и педофила који жртве проналазе на Интернету. У случајевима вршњачког злостављања, малтретирање у онлајн окружењу често је индикатор постојања малтретирања у реалном животу. Будући да је у питању нов и недовољно проучен тип злостављања, он често бива игнорисан од стране надлежних институција, што због непознавања проблема, што због непостојања развијених механизма превенција и интервенција. У раду је анализиран проблем сајбер злостављања међу младима, са акцентом на проблеме везане за вршњачко злостављање, улоге институција у превенцији и интервенцији и дат приказ добрих пракси и програма који се тренутно користе у свету, у овој области.

Кључне речи: превенција, интервенција, вршњачко злостављање, сајбер злостављање, сајбер шиканирање

*

* *

1. Увод

Развојем технологије и Интернета, број младих који користи технологију за комуникацију, дружење и сарадњу увећава се из дана у дан. Лехарт, Меден и Хитлин (2005) наводе да 87% деце у САД старости од 12-17 година користи Интернет свакодневно, а 45% поседује мобилни телефон. Ситуација није знатно другачија ни у нашем окружењу. Анкета Ебарт консалтинга рађена у Србији током 2010., намењена родитељима основаца и средњошколаца, показује да преко 60% деце користи Интернет два или више сати свакодневно. Такође, истраживање Министарства за телекомуникације и информационо друштво спроведено током 2009. и 2010. године, на 509 ученика основних и средњих школа, у 16 градова у Србији, показало је да 73% испитаника има налог на најпопуларнијој друштвеној мрежи Фејсбуку, а да је 31% ученика одговорило да њихови родитељи нису упознати са њиховим активностима на Интернету.

У релативно кратком периоду, онлајн окружење је од комуникационог алата постало изузетно битан друштвени контекст за младе и простор у коме се одвија велики проценат њихове свакодневне интеракције. Из дана у дан границе физичког и тзв. „виртуелног” света постају све нејасније, а различите свакодневне појаве и понашања добијају своје онлајн форме, отварајући тиме низ нових питања и дилема како за саме кориснике Интернета тако и за професионалце из области психологије, права, социологије и социјалне заштите.

Имајући у виду степен коришћења информационих технологија од стране деце и младих и често недовољно познавање онлајн окружења, начина и могућности интеракције и комуникације на Интернету од стране родитеља и наставника јасно је због чега је сигурност деце и младих на Интернету све актуелнија и битнија тема Интеракције деце са непознатим лицима и заштита од Интернет предатора и педофила области су које привлаче највише пажње – са друге стране, мање пажње је посвећено далеко чешћем проблему вршњачког насиља на Интернету и последицама истог које у неким случајевима могу бити и фаталне по жртву (Ruedi 2008).

2. Вршњачко насиље

Вршњачко насиље међу школском децом је широко раширен друштвени феномен присутан много генерација уназад. Велики је број појединаца који је доживео неку врсту малтретирања или узнемиравања

од стране друге деце током школовања. Међутим, према Олвеису (Olveis, 1994), вршњачко насиље није систематски проучавано све до касних 1970-их, када су социолози у скандинавским земљама почели да истражују ову појаву на ученицима основне школе. Убрзо након тога, вршњачко насиље је признато као важна друштвена појава у школском окружењу и постало тема истраживања у бројним земљама широм света.

Олвеис (1984) дефинише вршњачко насиље (шिकанирање) као „повољену изложеност негативним поступцима и речима од стране једне или више других студената”. Као главна обележја вршњачког насиља, он наглашава дисбаланс у снази, агресивну насилника и беспомоћност жртве. Насилничко понашање дешава се обично без икаквог повода, може бити спроведено од стране појединца или у групи, и може имати облик физичког, вербалног, психолошког и социјалног малтретирања (искљученост из друштва, избегавање).

Према Нансел и др. (Nansel, 2001), око 30% деце школског узраста у САД је током школовања укључено у злостављање, у улози насилника или у улози жртве. Подаци Министарства рада и социјалне политике објављени у Националној стратегији за превенцију и заштиту деце од насиља су веома слични. Истраживање спроведено у 50 основних школа у оквиру програма „Школе без насиља” показало је да је 28% ученика у Србији укључено у дуготрајну насилну интеракцију, или као жртва, или као насилник, а 64% ученика је изјавило да је барем једном, у последња три месеца, лично доживело вршњачко насиље. (Национална стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља, 2008:15).

Насилничко понашање може да доведе до великих физичких, емоционалних и психолошких последица по жртву, а емотивне тешкоће настале као последица оваквог малтретирања могу имати потенцијално дугорочни негативан исход за психолошко здравље и самопоштовање појединца који је насиљу изложен јер у многим случајевима последице малтретирања не нестају током времена (Olveis, 1984). Поред тога, утврђено је и да насилници имају веће шансе да касније у животу испоље различите видове антисоцијалног понашања, у односу на своје вршњаке који никада нису учествовали у вршњачком злостављању.

Једно од анти-социјалних понашања које је нашло свој пут у виртуелни свет је и вршњачко злостављање, означено у литератури као сајбер малтретирање (*cyber bullying*).

Смит и сар. (Smith et al., 2006:) дефинисали су сајбер малтретирање као „агресиван, тенденциозан акт који група или појединац спроводи користећи електронска средства комуникације, у више наврата и током продуженог временског периода против жртве која не може лако да се одбрани од оваквих напада”.

Као и сваки други облик вршњачког насиља, сајбер малтретирање може емоционално и психолошки наудити жртви. Хидуја и Патхин (Hiduja and Patchin, 2006) сматрају да су питања везана за социјално прихватање, припадност жељеној групи и популарност једна од најважнијих међу тинејџерима, и да представљају најутицајнији фактор који делује на њихово самопоштовање.

3. Опасности сајбер злостављања

Теоријска објашњења која стоје иза традиционалног и сајбер малтретирања су скоро потпуно иста. Бројни научници су истраживали карактеристичне особине личности типичне за насилника и за жртве. Према Олвеису (Olveis, 1984) могуће је направити типичне психолошке профиле насилника и жртве. Типичан насилник показује тенденције ка агресивном понашању има јаку потребу за доминацијом и низак ниво емпатије. Типичне жртве, међутим, показују нижи ниво самопоштовања, подложнији су депресији и обично су физички слабије од насилника, нарочито када су у питању дечаџи. Оваква истраживања рађена на насилницима и жртвама у случајевима сајбер злостављања дала су врло сличне резултате (Kowalski et al. 2008).

По чему је онда сајбер злостављање другачије, а некада и посебно опасно по жртву? Традиционално вршњачко малтретирање је увек било ограничено на одређене физичке средине (школу, школско двориште, места где се деца окупљају и сл.). У таквој ситуацији жртва је увек могла да има одређену зону сигурности (кућу, неко друго окружење) у којима није доступна насилнику или насилницима. Међутим, уз тренутни развој технологије, мобилне и смарт телефоне и свуда доступан Интернет, жртве су често изложене континуираном малтретирању, пропраћеном додатним стресом који је изазван осећајем да немају где да се сакрију и побегну од злостављања коме су изложени.

Различити медији пружају велики број различитих могућности за сајбер малтретирање. Претње или непријатне поруке и мејлови, видео, фотографије и СМС поруке могу се данас слати путем мобилних телефона, смарт телефона, ПДА уређаја или рачунара. Поред тога, друштвене мреже представљају посебно плодно окружење за различите типове сајбер малтретирања. Додатни фактор који сајбер малтретирање чини у једном смислу и опаснијим од класичних типова вршњачког злостављања чини и потенцијално увећани број сведока сајбер малтретирања (на Фејсбуку, Јутјуб, прослеђивањем електронске поште или инкриминишућих СМС порука на велики број адреса). Јавно понижење коме је жртва на тај начин изложена може појачати утицај и психолошко-емотивну штету коју

сајбер малтретирање наноси жртвама, производећи разарајући ефекат на перцепцију себе и самопоуздање, и изазивајући депресију и суицидне идеје (Smith 2006). Осим тога, онлајн окружење не пружа довољно повратних информација о реакцијама жртве, што код насилника смањује осећај да наноси истинску емотивну и психолошку штету жртви, смањује степен самоконтроле и регулисања насилничког понашања што знатно отежава заустављање малтретирања (Bhat, 2008).

Имајући ово у виду, не чуди да је у протеклих неколико година сајбер малтретирање постало једна од врло актуелних тема међу стручњацима у области правне и социјалне заштите у свету. После неколико тинејџерских самоубистава у САД, проузрокованих вишемесечним систематским сајбер малтретирањем од стране вршњака, воде се интензивне расправе међу правним стручњацима о увођењу могућих законских санкција против сајбер малтретирања (Ruedi 2008).

Поред тога, према Хидуји и Патцину (Hidyja and Patchin, 2006), сајбер злостављање може лако да пређе у прави свет, и обрнуто – деца која су малтретирана у школи могу (и обично бивају), такође, злостављана и путем електронских комуникација. Смит (Smith, 2006) сматра да се модели понашања пребацују из физичког у виртуелни свет, и да ће традиционални насилници, такође, бити сајбер насилници, а традиционалне жртве – сајбер жртве.

Учесталост сајбер малтретирања је у порасту глобално и ово питање постепено постаје важан друштвени проблем. Како комуникационе технологије постају све интегрисаније у живот младих тако су и могућности њихових злоупотреба све веће. У последњих неколико година и у Србији забележен је пораст овог вида вршњачког насиља. У Националној стратегији за превенцију и заштиту деце од насиља наводи се да је „развој савремених комуникационих технологија довео до пораста насиља коришћењем информационих технологија (електронско насиље): поруке послате електронском поштом, СМС-ом, ММС-ом, путем веб-сајта, четовањем, укључивањем на интернет форуме” (Национална стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља, 2008.: 17). Из наведеног је очигледно постојање потребе за развијањем адекватних система превенције сајбер злостављања и механизма интервенције у постојећим случајевима на свим институционалним нивоима.

4. Превенција и интервенција у случајевима сајбер злостављања

Велики проблем у развоју мера превенције и интервенције за случајеве сајбер злостављања представља чињеница да је ова појава ре-

лативно нова и да још не постоји довољан број академских истраживања ни практичних искустава на којима би биле базиране дефинитивне препоруке за развој оваквих мера. Шариф (2005), сматра да због непостојања формалних институционалних политика и правила, када је сајбер малтретирање у питању, наставници, психолози и социјални радници често нису сигурни на који начин да реагују када се сајбер малтретирање дешава у школском окружењу. Међутим, бројни аутори (Бхат, 2008; Диамандурос & Довнс, 2008; Ковалски, 2007) указују на то да технике превенције и интервенције које се користе за традиционалне случајеве вршњачког злостављања могу да се успешно прилагоде и примене у случајевима сајбер злостављања.

У ситуацијама када се сајбер насиље идентификује у школском окружењу, школско особље мора да буде спремно да одмах реагује. Пријављивање случајева сајбер злостављања треба подстицати кроз програме превенције, а сва деца треба да буду упозната како да препознају овај вид злостављања и како да реагују када се то догоди. Међутим, да би школско особље било у стању да ефикасно предупреди сајбер злостављање, адекватно реагује када се исто догоди, као и да едукује децу о томе како поступати у овим случајевима, неколико предуслова мора да буде испуњено. Пре свега, сама деца морају бити свесна постојања оваквих проблема што у многим случајевима није тако.

Диамандурос (2008) наглашава да је важно да представници институција на свим нивоима познају основне проблеме везане за сајбер злостављање и да широк дијапазон едукативних програма треба да буде понуђен у оквиру свих нивоа на којима се спроводи заштита деце од злостављања. Као основно полазиште, он наглашава улогу родитеља и породице у правовременом препознавању и интервенцији у случајевима сајбер злостављања, и сугерише да би требало развити специфичне едукативне програме циљане на подизање свести родитеља и уже породице о овом проблему. Такви програми би едуковали родитеље како да препознају знаке сајбер злостављања као и да ефикасно реагују ако примете да њихово дете учествује у неком облику сајбер малтретирања било као жртва или као насилник. Родитељи морају познавати савремену технологију, бити у стању да разговарају са својом децом о њиховим онлајн активностима, свесни могућих опасности. Такође, морају знати и како да препознају да нешто није у реду, будући да велики број жртава не пријављује родитељима сајбер малтретирање зато што се плаши да ће им родитељи забранити коришћење рачунара.

Када је у питању превенција сајбер злостављања у школама, Диамандурос (2008) сугерише да она може бити спроведена најефикасније уколико се ученицима континуирано током школовања нуде програ-

ми о овој теми који су на одговарајућем нивоу и у складу са њиховим узрастом и разредом, при чему едукацију треба почети од првог разреда. Да би се то постигло, било би потребно формирати школске одборе за спречавање сајбер злостављања који ће координирати овакве програме. Чланове оваквих одбора треба упознати о питањима везаним за традиционално и за онлајн вршњачко злостављање и треба им помоћи да у потпуности разумеју улогу коју технологије и електронске комуникације имају данас у животу младих људи. Ови одбори, такође, морају бити повезани са институцијама правосуђа и социјалне заштите који треба да буду приправни да на адекватан начин реагују у случајевима ескалације сајбер злостављања, односно када последице истог почињу да остављају видљивог трага на свакодневно функционисање и психолошку добробит жртве.

Као што је раније поменуто, неки од програма превенције и интервенције који се успешно користе за смањење традиционалног вршњачког злостављања могу се, такође, применити у области сајбер-малтретирања. Један од таквих програма је комбиновани програм интервенције и превенције који има за циљ смањење ефекта посматрача (*bystander effect*) у популацији ученика који су сведоци малтретирања (Campbell, 2005).

Када се вршњачко злостављање дешава, оно се врло често догађа пред бројним сведоцима. Велики број ученика, свакодневно бива сведок насиља, али само мали број њих ће реаговати, било суочавањем са насилником или пријавом малтретирања наставницима или родитељима. Подаци добијени у оквиру програма „Школа без насиља” показују да 44% ученика основних и средњих школа у Србији не чини ништа и остаје пасивно у ситуацијама када су сведоци насиља (Национална стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља, 2008:15).

Са социјално психолошког аспекта, овакво понашање може се објаснити већ споменутим „ефектом посматрача”. „Ефекат посматрача” је друштвени феномен који су дефинисали Дарлен и Латан (Baron 2008), који описује појаву дифузије одговорности која се дешава у присуству већег броја других људи. Другим речима, што је више људи присутно, мања је вероватноћа да ће неко помоћи жртви. У случају традиционалног вршњачког насиља, превазилажење овог ефекта у великој мери може да делује на учесталост узнемиравања, будући да конзистентна реакција на насиље у окружењу шаље јасан сигнал насилнику да такво понашање није друштвено прихваћено. Овакви програми усмерени су на едукацију потенцијалних сведока насиља, са циљем подизања свести о томе шта је злостављање и како на исто треба реаговати, утицања на степен емпатије који постоји за жртве и охрабривање реакције у таквим ситуацијама.

Такође, охрабривање пријаве вршњачког насиља чији су сведоци, уз успостављање адекватних процедура пријаве, обезбеђују благовремене реакције институција и породице (Вагон 2008).

Значај смањења дифузије одговорности и сузбијања ефекта посматрача за превенцију насилног понашања младих је подржан од стране више истраживача (Diamanduros and Downs, 2008; Bhat, 2008; Mesch, 2009). Сви они наглашавају улогу посматрача за спречавање сајбер злостављања и позитиван ефекат који њихова реакција и пријава могу имати на смањење инциденце ове врсте вршњачког насиља.

Када говоримо о сајбер злостављању пренесено на окружење на Интернету, овај принцип се у великој мери може применити на интеракције које се одвијају на друштвеним мрежама. На великим и популарним друштвеним мрежама, као што су Фејсбук, Твитер или ЈуТјуб, потенцијално велики број људи може да буде сведок сајбер малтретирања. Улога програма превенције усмереног на сведоке малтретирања била би да се подигне свест онлајн посматрача о могућим последицама које сајбер малтретирање може оставити на жртву, чиме се повећава њихова одговорност да реагују. Осим тога, потребно им је дати и јасна упутства на који начин да реагују у ситуацији када уоче јавно сајбер злостављање на некој од друштвених мрежа, електронској пошти или неком другом комуникационом каналу.

Још једна успешна интервенција за сузбијање вршњачког насиља усмерена је директно на смањење агресије починилаца насиља. Према Бандуриној теорији социјалног учења, агресија је научен модел понашања. Агресивни одговори на различите стимулусе нису урођени, већ научени, посматрањем понашања других. Ти одговори су и културолошки специфични. Током времена у одређеним културама или покултурама, појединци уче различите моделе понашања, укључујући и моделе агресивног понашања. Поред тога деца, од најранијих година, уче о агресији кроз директно искуство, и кроз посматрање агресивног понашања у њиховом окружењу и у медијима (ТВ, Интернет, видео игре).

Међутим, уколико је агресивност научена и накнадно усвојена то значи да и други модели друштвено прихватљивог понашања могу бити усвојени. Показано је да када се агресивно понашање правилно третира и редукује у раном узрасту, вероватноћа да ће се проблематична агресивна и антисоцијална понашања наставити у адолесценцији или одраслом добу опада (Ален, 2010). Са друге стране, уколико не постоји адекватна и правремена интервенција којом би се модификовало агресивно понашање, агресивни појединци – деца, имају много већу тенденцију да и у каснијем животу испоље агресивно и антисоцијално понашање.

Ален (2010) је предложио систем интервенција усмерен на насилнике, али не заснован на њиховом кажњавању, као што је то уобичајено, већ на едукативним интервенцијама и саветовањима. Уместо традиционалних интервенција базираних на дисциплинским мерама, овакав приступ фаворизује стварање позитивније атмосфере, пружајући насилницима услуге стручног саветовања у оквиру саме школе или служби социјалне заштите на нивоу појединца и породице. Насилници уче уз то о последицама свог понашања, као и какав ефекат оно може имати на њих и на њихове жртве. У примени оваквих врста интервенција, пажња је фокусирана на промену агресивних модела понашања насилника и усвајање друштвено прихватљивих модела понашања.

Очигледно је, из наведеног, да постоји већи број различитих стратегија које је могуће применити у циљу едукације младих о насиљу, подизању свести о томе шта јесте, а шта није друштвено прихватљиво и успостављању норми узајамног поштовања, разумевања и сарадње. У случају сајбер злостављања у онлајн окружењу могу се применити слични приступи, проверени у пракси када је у питању традиционално вршњачко насиље. Једна од најважнијих ставки превенције јесте информисаност на свим нивоима, од младих, преко школа и родитеља до институција социјалне заштите и правних служби о томе шта је сајбер злостављање, зашто и како се дешава, које су његове могуће консеквенце и како реаговати у случајевима када се сајбер злостављање појави у њиховом окружењу.

Осим тога, могуће је направити индивидуализовани приступ жртвама сајбер малтретирања у оквиру кога би оне биле едуковане о стратегијама за избегавање сајбер малтретирања, као што су случајеви у којима је такве поруке добро игнорисати (без одговора пошилаоцу неприкладне поруке) или охрабрити их да овакву врсту злостављања пријаве родитељима, школи или вебмастеру сајта (на сајтовима за друштвено умрежавање). Осим тога, у случајевима када сајбер злостављање ескалира, када траје дуже време и када оставља последице на добробит жртве, психолошка подршка треба да буде пружена на нивоу појединца или по потреби и целе породице. За формирање и ефикасно функционисање тако осмишљених интервенција од кључног је значаја постојање сарадње и ефикасне комуникације на свим нивоима који се баве заштитом деце од злостављања.

Једна од уобичајених превентивних мера, када је у питању одговорно понашање и комуникација на Интернету, јесте едукација ученика о импликацијама и последицама сајбер малтретирања као и учење правила понашања на Интернету (*netiquette*) који се у свету углавном спроводе кроз школски систем, већ неколико година уназад. Међутим, према студији коју су спровели Агатхстон и сар. (2008), ученици не виде школе

као институције које им могу помоћи када је реч о сајбер малтретирању. Студија Патхина и Хиндује (2006) показала је да се више од 55% испитаника у њиховој студији о сајбер малтретирању поверило онлајн пријатељима, а да је њих 26,5% рекло то блиским пријатељима. Напротив, само 19,5% испитаника пријавило је ову врсту малтретирања својим родитељима, а апсолутно нико од испитаника није пријавио малтретирање школи или било којој другој институцији која се бави заштитом деце.

Још једна од техника која се на Западу показала веома успешном у смањењу вршњачког насиља у школама јесте програм превенција насилног понашања који се спроводи као интегрални део школских наставних програма (Shariff, 2005). Већи број различитих стратегија је могуће применити у циљу едукације младих о овим темама, а овакав програм, ако се континуирано спроводи од самог почетка школовања, смањује негативну перцепцију деце која су на неки начин различита и осећање пристрасности и припадности одређеној групи за која је утврђено да су међу честим разложима ескалације насиља међу вршњацима.

Број успешних примера интервенција којима се сузбија традиционално вршњачко насиље, показује да се одговарајућим интервенцијама, инциденца насиља, које се дешава у интеракцијама између младих, може смањити. Имајући у виду идентичне теоретске принципе који стоје иза традиционалног и сајбер злостављања и малтретирања, нема разлога да се сматра да се и инциденца сајбер малтретирања не може умањити применом програма превенције и интервенције. Међутим, ни један вид насиља не може се сузбити, уколико исто није признато и препознато као проблем на свим нивоима и уколико не постоји специфична стратегија за његово сузбијање.

У случају свих облика проблематичних понашања на Интернету, главни проблем представља недостатак знања о теми, специфичности онлајн комуникације и значају и месту које употреба технологије у данашње време има за младе. Школе би требало да на регуларној бази имплементирају програме превенције сајбер малтретирања у оквиру којих би и млади и родитељи и школско особље ближе упознали ову тему и научили да обрађају више пажње на ову врсту узнемиравања. Осим тога, сарадња би морала да постоји и на нивоу школе и осталих институција које се баве питањима везаним за злостављање деце, да би се омогућило адекватно и правовремено реаговање у екстремним случајевима сајбер злостављања као и њихово адекватно процесуирање. Учешће свих стејкхолдера у процесу сузбијања и превенције различитих облика насиља на Интернету је од кључног значаја да се направи корак напред у наредном периоду и предупредe често разорне последице сајбер злостављања, које је, појавом друштвених мрежа, ескалирало и глобално.

5. Закључак

Упркос чињеници да је савремено информационо друштво донело огромне промене у начину на који млади данас комуницирају и да млади из године у годину проводе све више времена у разним онлајн активностима, у већини земаља још увек не постоје званични програми интегрисани у школски систем којима се промовише сигурно понашање на Интернету и спроводи превенција у области сајбер злостављања. Споро прилагођавање институција и недовољна оспособљеност да се прати изузетно брзи темпо технолошког развоја, условљава препуштеност великог броја младих самима себи у „сајбер свету”, њихову необавештеност и некада неспособност за борбу са могућим проблемима, који могу настати, током њихових активности на Интернету. Осим тога, и школским званичницима и родитељима треба пружити додатне информације и обуку о овим питањима, како би се подигла свест о сајбер злостављању и минимизирале његове негативне последице.

У Националној стратегији за превенцију и заштиту деце од насиља (2008), коју је урадило Министарство рада и социјалне политике, као главни циљеви ове стратегије дефинисани су „развој безбедног окружења у коме ће бити остварено право сваког детета да буде заштићено од свих облика насиља” и „успостављање националног система превенције и заштите деце од свих облика злостављања, занемаривања и искоришћавања” (Национална стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља, 2008:31). Да би се ови циљеви остварили, мора се узети у обзир утицај нових технологија на децу, начин на који се они данас друже и комуницирају, као и нови видови потенцијалног злостављања и искоришћавања деце које собом носи интензивно коришћење нових технологија. На свим институционалним нивоима који су укључени у пројекте превенције и заштите деце од злостављања, занемаривања и искоришћавања, мора да постоји свест о овим појавама, као и адекватно едуковано особље које ће бити у стању да ефикасно спроводи програме превенције и интервенције у оваквим случајевима.

Коришћена литература:

1. Agathston, P., Kowalski, R., Limber, S. (2007). Student perspective on cyber bullying. *Journal of Adolescent Health* 41, 59-60.
2. Allen, K.P., (2010). A bullying intervention system: Reducing risk and creating support for aggressive students. *Preventing School Failure* 54(3), 199-209
3. Bhat, S. C., (2008). Cyber bullying: Strategies for school counsellors, guidance officers and all school personnel. *Australian Journal of Guidance and Counselling* 18(1), 53-66.

4. Campbell, M. (2005). Cyber bullying: An old problem in a new guise? *Australian Journal of Guidance and Counseling* 15(1). 68–76. Посећено 01-02-2011: <http://www.atypon-link.com/AAP/doi/pdf/10.1375/ajgc.15.1.68?cookieSet=1>
5. Diamanduros, T., Downs, E. (2008). The role of school psychologists in the assessment, prevention, and intervention of cyberbullying. *Psychology in the Schools*, 45 (8), 693–704.
6. Hinduja. S., & Patchin, J. (2006). Bullies move behind schoolyard: A preliminary look at cyber bullying. *Youth Violence and Juvenile Justice*. 4 (2)148-169.
7. Истраживање: Безбедност деце на Интернету. Министарство за телекомуникације и информационо друштво (2009). Посећено 01-02-2011 <http://www.kliknibezbedno.rs/>
8. Kowalski, R. M., Limber, S.P., (2007). Electronic bullying among middle school students. *Journal of adolescent health* 41(6), 22 -30.
9. Ковачевић-Лепојевић, М., Лепојевић, Б., (2009). Жртве прогањања Сајбер у Србији. Темида Вол. 12, бр. 3, стр. 89-108
10. Lenhart, A., Madden, M., & Hitlin, P. (2005). Teens and technology. Washington, DC: Pew Internet & American Life Project. Посећено 01-02-2011 <http://www.pewinternet.org/Reports/2005/Teens-and-Technology.aspx>
11. Mesch, G. (2009). Parental mediation, online activities and cyber bullying. *Cyberpsychology and Behaviour*. 12(4), 387-393.
12. Национална стратегија за превенцију и заштиту деце од насиља, (2008)
13. Nansel, T. Overpeck, M. Pilla, R. Ruan, W., Simons-Morton, B. & Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *Journal of the American Medical Association*, 285, 2094-2100.
14. Olweus, D. (1994). Bullying at school: Basic fact and an effective intervention programme. *Promotion and Education*, 1(27), 27-31.
15. Ruedy, M. (2008). Repercussions of My Space teenage suicide: Should anti-cyberbullying laws be created? *North Carolina Journal of Law and Technology*. 9(2), (323-346).
16. Shariff, S. (2005). Cyber dilemmas in the new millennium: School obligation to provide student safety in a virtual school environment. *McGill Journal of Education*, 40(3)
17. Smith, P.K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S., & Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 49(4). 376–385.
18. Упитник за родитеље основаца и средњошколаца, агенција Ебарт <http://www.tvojstav.com/input/smd0z2RptdzOiOw4rg5v>